

Uspon i pad stožera za obranu kompanija u Hrvatskoj

MARKO GRDEŠIĆ
Fakultet političkih znanosti
e-mail: mgrdesic@fpzg.hr

UDK 316.334.23(497.5)
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 8. travnja 2007.

Ovaj se rad bavi fenomenom "stožera za obranu kompanija", posebnim oblikom industrijskoga sukoba koji se profilirao u Hrvatskoj. Riječ je o tipu radničke akcije koji je od kraja devedesetih postao široko rasprostranjen. Kroz tri studije slučaja razmatra se dinamika ovog fenomena i potencijalni zalazak stožera kao dominantnog oblika sukoba. Na kraju rada postavljaju se neka pitanja o mogućnostima komparativne analize stožera.

Ključne riječi: STOŽERI ZA OBRANU KOMPANIJA, INDUSTRIJSKI SUKOB, ŠTRAJKOVI, PROSVJEDI, SINDIKATI, TRANZICIJA

Uvod

Poseban i široko rasprostranjen oblik industrijskoga sukoba zahvatio je Hrvatsku od kraja devedesetih godina 20. stoljeća pa do posljednjih nekoliko godina.* Riječ je o "stožerima za obranu kompanija", posebnom obliku radničkoga organiziranja i društvenoga prosvjeda. Stožeri nisu ni klasični štrajkovi ni uobičajene demonstracije niti redovito sindikalno organiziranje. Ovaj poseban i teško usporediv tip kolektivne akcije jest predmet ovog rada. Nažalost, ova tema dosad nije bila predmet istraživanja, izuzev nekoliko odjeljaka u radovima Hašima Bahtijarija (2001: 26–27) i Marine Kokanović (2001:156). Nije se, dakle, moguće nadovezati na postojeće rasprave u hrvatskoj znanstvenoj javnosti.

Sličan nedostatak znanstvenih radova vrijedi i za problematiku industrijskih odnosa i šire područje klasnih pitanja. Hrvatski društveni znanstvenici su se, čini se, odmaknuli od ovih tema i pristupa. Riječi su apeli da se takvo stanje promjeni (v. Žitko, 2006). Problem industrijskog sukoba u Hrvatskoj također nije proučavan. Vjerojatno je tom stanju bitno pridonijela činjenica da u Hrvatskoj ne postoji redovito praćenje štrajkova pa su dostupni podaci vrlo siromašni. Nedostatak podataka kojima bi se moglo pratiti rast i pad štrajkova ozbiljna je zapreka. S druge strane, stožeri, kao najvažniji oblik industrijske akcije u razdoblju neovisnosti Hrvatske, ne bi ni bili registrirani kao štrajkovi pa takva statistika ne bi vjerodostojno pokazivala prave razmjere industrijskog sukoba. Utoliko nedostatak podataka nije ni presudan niti nesavladiv.

Ovaj rad je temeljen na trima manjima studijama slučaja. Riječ je, kronološki nizano od starijih do recentnijih, o slučajevima Petrokemije Kutina, Jedinstva Zagreb i Tvornice Duhana Zagreb. Kriterij za odabir upravo ovih slučajeva jest da ta tri slučaja zadovoljavaju sve ili gotovo sve elemente u definiciji stožera kao specifičnog oblika radničke akcije. Riječ je o slučajevima koji su reprezentativni, tj. tipični i standardni primjeri fenomena stožera za obranu kompanija. Mislim da se na temelju ovih triju slučajeva mogu dati zaključci od šireg značenja: oni omogućuju generalizaciju na ostale slučajeve stožera i na dinamiku industrijskog sukoba u Hrvatskoj.

Bitna su sljedeća obilježja stožera. Riječ je o: neslužbenoj i izvaninstitucionalnoj, a često i nezakonitoj radničkoj akciji; o borbi radnika za preživljavanje njihove kompanije na tržištu i za očuvanje njihovih radnih mjesta; o akciji koja je potaknuta snažnim emocionalnim zalaganjem, vezanošću radnika za svoju kompaniju te subjektivnim percepcijama povrede socijalne pravednosti; o akciji koja je često vođena mimo ili protiv postojećih sindikata, tj. "divlja" je (*wildcat*); o

* Na korisnim komentarima zahvaljujem Sanji Badanjak, Tiboru Meszmannu i uredništvu časopisa. Također zahvaljujem intervjuiranim pojedincima na susretljivosti.

akciji koja uključuje javne prosvjede i apele političkim institucijama na lokalnoj i na nacionalnoj razini; uključuje pokušaje da se izgrade koalicije s drugim akterima u društvu i s medijima; uključuje preuzimanje radničke kontrole nad poslovanjem i proizvodnjom kompanije koja katkad znači i fizičko zauzimanje proizvodnog pogona. Ovo je definicija stožera koju koristim.

Spomenuta tri slučaja ispunjavaju sve, ili gotovo sve, od već navedenih elemenata. Treba napomenuti da ta tri slučaja nisu jedina. Fenomen stožera je zanimljiv samo zato što je riječ o pojavi koja je u određenom razdoblju, od 1998. pa do 2006. godine, bila masovno raširena i predstavljala dominantan obrazac industrijskog sukoba u Hrvatskoj. U sljedećim su instancijama za bilježene pojave koje se mogu djelomice ili potpuno nazvati stožerima: Zavod za školsku opremu, Jadrankotekstil, Diokom, Gradski podrum, Badel, Šavrić, Viktor Lenac, PPK Valpovo, PIK Vrbovec, Borovo, Sljeme, Sloga, Sladorana Županja, Coca-Cola, Salonit te već spomenuta Petrokemija, Jedinstvo i Tvornica Duhana Zagreb. Riječ je o slučajevima koje sam uspio registrirati kroz svoje prikupljanje podataka. Moguće je da ovdje pobrojani slučajevi nisu jedini.

Potrebno je dati nekoliko napomena o načinu na koji su podaci prikupljeni. Pregledom članka u dnevnom tisku pokušao sam doći do dovoljno pouzdanih podataka o raširenosti pojave i popisa slučajeva. Tu se, dakle, pokušava uvidjeti razmjere pojave stožera i industrijskog sukoba na makrorazini. Potom sam intervjuima s protagonistima pokušao doći do više specifičnih pojedinsti koji se tiču određenih ciljanih slučajeva. Intervjuima se, osim detaljnijeg uvida u pojedine epizode, mogu provjeriti neke činjenice iz tiska i slijed događaja, ali i dobiti teže opipljivu subjektivnu perspektivu uključenih aktera. Od tiskovnih izvora za razdoblje kasnih devedesetih odabrao sam *Novi list* za koji na temelju informacija s kojima raspolazem smatram za to vrijeme najdetaljnijim, najpouzdanijim i najmanje pristranim dnevnim novinama, dok je u kasnijim godinama problem pouzdanosti novinskih izvora manje izražen. Detaljni intervjui napravljeni su sa šestoro ključnih kazivača, osoba koje raspolazu bogatim iskustvom kao bitni akteri događaja koje razmatram u tekstu: radnicima i radničkim aktivistima koji su na različite načine bili uključeni u slučajeve stožera. Popis intervjuiranih osoba priložen je na kraju rada.

Rad je podijeljen na nekoliko dijelova. Najprije dajem kratki povijesni pregled industrijskog sukoba u Hrvatskoj. Slijede tri kratke studije slučaja koje tvore empirijsku okosnicu ovog rada. Potom raspravljam potencijalnu institucionalizaciju industrijskog sukoba i mogućnost da su stožeri model koji je na zalazu. I pred kraj samog rada govorim o mogućnostima da se stožeri promatraju u komparativnoj perspektivi te o analitičkim izazovima koji predstoje budućem radu na ovom problemu. Tu je riječ o napomenama koje su prije uvod u daljnji rad nego trajni i zaključni sudovi.

Kratki povijesni pregled industrijskog sukoba u Hrvatskoj i pojava stožera

Jugoslavija je bila specifična među komunističkim režimima istočne Europe po reakcijama političkog establišmenta na štrajkove. Dakako, mnogo je napora ulagano u to da do štrajkova ne dođe. No kad bi izbili, po pravilu nije primjenjivana sila kao što je to bio slučaj u drugim zemljama socijalističkog bloka. Štrajkove se pokušavalo okončati čim prije s obzirom na to da su bili izrazito neugodni za sve aktere. Za Partiju jer dovode u pitanje stvarnu primjenu njihova projekta samoupravljanja, za menadžment jer se postavlja pitanje jesu li su direktori prekoračili granice dopuštenoga autonomnog djelovanja i za sindikate koji imaju ulogu transmisivnog mehanizma Partije u poduzeću i rade na sprečavanju sukoba, a ne na mobiliziranju za sukob. Zato su štrajkovi najčešće bili uspješni, barem utoliko što su rezultirali povećanjem plaća. Prema tome, moglo se reći da je sustav upravljanja industrijskim sukobom bio reguliran, iako ne na posve uobičajen način (Jovanov, 1979; Županov, 1987).

Krajem osamdesetih godina Hrvatsku je, kao i ostale jugoslavenske republike, zahvatio val štrajkova. U razdoblju kasnih osamdesetih federalna vlada, suočena s velikim teretom duga i pritiscima međunarodnih financijskih institucija i kreditora, pokušava provesti različite reforme. Zajednički nazivnik tih reformi jest štednja, ponajprije u plaćama. Takozvani "stabilizacijski" programi značili su pad plaća ili stagnaciju u rastu plaća, iako se povećanje cijena nastavljalo.

Kao reakcija na te reformске pokušaje, radnici su masovno štrajkali.¹ Tim se zahtjevima najčešće popuštalo, što je značilo da se reforme dovode u pitanje te da se stvaraju dodatni snažni pritisci u smjeru povećane inflacije. Radnici uskoro izlaze iz tvornica da bi prosvjedovali ispred vladinih zgrada.

Nakon proglašenja neovisnosti Republike Hrvatske, štrajkovi se u Hrvatskoj nastavljaju sve dok daljnji razvoj ovog trenda nije nasilno prekinut izbijanjem rata. U situaciji u kojoj se zemlja brani od vanjskog napada nije moguće prosvjedovati. To je i službeno potvrđeno u dogovoru što su ga u jesen 1991. godine, tri nacionalne sindikalne konfederacije predvođene Savezom samostalnih sindikata Hrvatske potpisale s vladom. Riječ je o "Sporazumu o suradnji i djelovanju za vrijeme ratnog stanja ili neposredne ugroženosti neovisnosti i jedinstva RH" u kojem su sindikati obećali socijalni mir dok traje oružana borba, a vlada je obećala dogovarati se sa sindikatima kad su posrijedi ekonomska i socijalna pitanja od značenja za sindikate.

Nakon što je najopasniji dio rata završio, ponovno su isplivali sukobi između sindikata i vlade. "Ratni sporazum" je raskinut da bi nakon njega uslijedilo nekoliko značajnih prosvjeda i javnih polemika. U ovome je SSSH ponovno odigrao vodeću ulogu. Kulminacija toga bio je generalni štrajk upozorenja održan u ožujku 1993. godine. Štrajk je trajao četiri sata i održan je u onim dijelovima zemlje koji nisu bili u neposrednoj ratnoj opasnosti. Prema podacima SSSH-a, otprilike 420 000 ljudi je sudjelovalo u štrajku, što je više od 80 posto njihova članstva (*Večernji list*, 12. ožujka, 1993). Štrajkom je izborni dogovor s vladom, ali se taj dogovor pokazao kratkotrajnim rješenjem.

Sredinom devedesetih broj štrajkova opada, a opada i broj sukoba sindikalnih konfederacija s vladom. Atmosfera tog vremena jest atmosfera ni rata ni mira, u kojem ni sindikatima nije jasno koliko bi trebali surađivati, a koliko se sukobljavati s vladom. Potom se 1998. godine taj trend prekida, pojavljuju se različiti oblici radničkog otpora na razini kompanija, novi oblici djelovanja i prvi stožeri. Događa se i veliki sindikalni prosvjed u središtu Zagreba u veljači 1998. godine. Radnički pokret ponovno se militantno aktivira, što se odrazilo i na politiku SSSH koji ponovno zauzima vodeću ulogu na hrvatskoj sindikalnoj sceni. Kulminacija toga jest "Ugovor za pravednu Hrvatsku" iz 1999. godine, dogovor potpisan s tadašnjim opozicijskim strankama.

Dakle, 1998. godine se pojavljuju prvi stožeri i slični industrijski sukobi. Prvi slučaj sličan stožerima jest Zavod za školsku opremu koji je za radničke aktiviste koji su u njega bili uključeni bio "vatreno krštenje" (bilješke s intervju). Prvi stožer za obranu kompanije je "službeno" formiran u Petrokemiji i uskoro biva kao model prihvaćen i drugdje. Nakon masovnog širenja ovog oblika sukoba od 1998. godine i početkom 2000.-ih, u posljednjih godinu-dvije takvih je epizoda sve manje. Treba napomenuti da je krajem devedesetih bilo i mnogo štrajkova i najava štrajkova. Najavljen je bio i opći štrajk upozorenja. Najčešći razlozi za štrajk su neisplata i kašnjenje plaća (iako štrajk zbog tog razloga nije bio zakonit), niske plaće i pitanja kolektivnih ugovora.

No često su štrajkovi bili kontraproduktivni za radnike, budući da prekid proizvodnje i rada nije ni na koji način štetio interesima uprave. Nova uprava i novi vlasnici najčešće nisu ni bili zainteresirani za nastavak proizvodnje. Nastaviti s radom bilo je u interesu radnika. Zbog toga su stožeri postali dominantan obrazac sukoba. Najviše su uspjeha imali oni radnici koji su neprestano vršili pritisak na vladu, spretno koristili medije kao saveznike te pokušali doći i do drugih saveznika poput lokalnih vlasti, opozicijskih političara ili nevladinih udruga. Bez sumnje, u tome je najuspješniji bio Stožer za obranu Petrokemije. U nastavku rada izlažem tri kratke studije slučaja, počevši s Petrokemijom.

¹ Za statistiku štrajkova, osobito za golemi rast u broju i veličini industrijskog sukoba u cijeloj Jugoslaviji vidi Stanojević (2003:293) i Jovanov (1989:35-40). Treba napomenuti da se prosvjedi protiv reformi koje su nametale međunarodne financijske institucije nisu svuda pojavili. U Waltonovoj i Raginovoj analizi (1990:881) Jugoslavija je dospjela u grupu prosvjedujućih dužnika (uz, primjerice, Maroko, Egipat, Brazil, Čile, Tursku i Poljsku), a ne u grupu neprosvjedujućih dužnika (zemlje kao što su Nigerija, Senegal, Kostarika, Venezuela, Pakistan, Mađarska, Rumunjska).

Petrokemija Kutina

U ljeto 1998. godine započela je kuponska privatizacija kojoj je cilj bio kompenzirati ratom pogođene skupine dionicama preostalih kompanija u državnom vlasništvu. Jedna od kompanija kojom se taj cilj trebao postići bila je kutinska tvornica umjetnih gnojiva. Nakon najava da će država većinski paket dionica prodati privatizacijskim investicijskim fondovima (koji djeluju u ime ratnih stradalnika) i drugim osobama pri privatizacijskim dražbama, radnici kompanije osnovali su stožer kao način da se tome odupru. Sindikat energetike, kemije i nemetala, Udruga hrvatskih branitelja “Ina Petrokemija 90–96” i demokratski sindikat Hrvatske udruge sindikata zajednički su pokrenuli akciju otpora spram te privatizacije (*Novi list*, 19. travnja 1998). Tako je osnovan prvi stožer u Hrvatskoj.

Radnici su se privatizacije bojali zbog dotadašnjih negativnih iskustava u kojima je uočeno da privatizacija vrlo često znači neodgovornost novih vlasnika, malverzacije i prestanak proizvodnje. Također su navodili i argument da ova tvornica, kao potencijalno strateški važna (možda čak i u ratu) ne smije pasti u strane ruke: svekolikoj je javnosti u interesu da vlasništvo Petrokemije bude većinski državno. Privatizacijski investicijski fondovi usprotivili su se tome da Petrokemija bude isključena iz privatizacije jer je to bila jedna od rijetkih kvalitetnih kompanija koja je do tada ostala u državnom portfelju. Pritom su fondovi tvrdili da se rukovode ponajprije interesima ratnih veterana i ratom pogođenih skupina.

U kolovoza 1998. godine, neposredno prije nego što je najavljeno dražbovanje dionicama, održan je velik prosvjed u Kutini u kojem je Stožer zahtijevao da se ispune njihovi zahtjevi. Na prosvjedu, pod parolom “Ne damo Petrokemiju, ne damo Kutinu”, potporu su izrazili cijela gradska vlast, opozicijski političari, drugi sindikalisti, udruge ratnih veterana i ratnih udovica, seljačke udruge i brojni drugi. Na prosvjedu je bilo desetak tisuća ljudi, što za grad od približno četrnaest tisuća ljudi znači gotovo potpun odaziv. Posve je jasno što Petrokemija znači za ovaj grad i ovu regiju. Otprilike 45 posto svih zaposlenih u Kutini radi u Petrokemiji. O toj kompaniji ovise i brojne manje kutinske kompanije koje s njom posluju. Petrokemija puni oko trećinu gradskog proračuna Kutine. Neposredno ili posredno, ta kompanija prehranjuje cijelu regiju.

Tadašnja uprava Petrokemije nije odigrala bitnu ulogu. Njihova neaktivnost bila bi i vrlo skupocjena da sami radnici nisu preuzeli kontrolu nad događajima. Stožer je preuzeo vođenje i upravljanje kompanijom. Upravo u razdoblju kad su se donosile najvažnije odluke o budućnosti kompanije direktor je nestao. Iz stožera mu je poslana poruka da ili neka se vrati odmah ili neka se ne vraća uopće (bilješke s intervjuja). Stožer nije preuzeo samo upravljanje nego i fizičku kontrolu organizirajući straže u tvornici.

Mogli su nastupiti ovako militantno zbog snažne potpore odozdo. Anketa koja je provedena na približno dvije trećine radnika pokazala je da 99,7 posto radnika podupire aktivnosti stožera, 77,9 posto podupire opći štrajk u Hrvatskoj u kojem bi sudjelovala i Petrokemija, 60,9 posto podupire blokadu kutinskog poduzeća i kontrolu žiro-računa, a fizičku blokadu Ministarstva privatizacije na dan dražbe podupire 67 posto radnika (*Novi list*, 25. kolovoza 1998). Ne treba zaboraviti da je upitna zakonitost nekih od ovih radnji. Potporu pismima stožer je dobivao i izvana, od drugih radnika i sindikata. Primjerice, od radnika “Hrvatskih Željeznica” dobili su poruku u kojoj je pisalo “Na vaš znak zaustavit ćemo vlakove” (*Novi list*, 11. rujna 1998). Iako nisu bili ni jednog dana u štrajku, radnici Petrokemije su, prema vlastitim riječima, “vladali i tvrtkom i gradom, apsolutno smo vladali, apsolutno su svi radili ono što smo mi htjeli” (bilješke s intervjuja). Može se reći da su preko tog utjecaja postali i ključan politički akter na nacionalnoj razini.

Bilo je pritisaka na stožer da se veliki prosvjed u Kutini ne održi. To uključuje ljude iz policije, političkog vrha i vojske. Treba napomenuti da su radnici Petrokemije u velikom broju, između trećine i polovine radnika, bili sudionici rata. Prema riječima ljudi iz stožera “da sada stavimo odlikovanja na stol bio bi prenatrpan” (*Novi list*, 27. kolovoza 1998). Članovi stožera su svi ili gotovo svi bili u ratu, često i napredujući u vojnoj hijerarhiji. Svoje vojno i ratno iskustvo

sudionici stožera sada su odlučili iskoristiti u izmijenjenim okolnostima. To se odnosi ponajprije na jasnu organizaciju rada u stožeru. Tog ljeta, stožer je 72 dana radio danonoćno, “kao u vojsci” (bilješke s intervjua).

Nakon prosvjeda stožer je uspio izboriti dogovore s vladom. Ubrzo je potpisan i sporazum u kojem je vlada obećala da će, kako god se stvari odvijale, ostati većinski vlasnik Petrokemije (*Novi list*, 28. kolovoza 1998). Kupovina dionica od strane radnika stožeru tada nije bila u interesu. Dokle god je država većinski vlasnik, radnici mogu lakše stvoriti pritisak da se neki njihovi zahtjevi ispune, nego kad bi sami radnici bili vlasnici. Ovako nemaju vlasništvo nad svojom kompanijom, ali imaju kontrolu nad njom koja znači vlasništvo nad svojim radnim mjestom. Zahvaljujući dogovoru iz 1998. godine, radnici Petrokemije dobili su zastupnike u nadzornom odboru kompanije pa, iako nemaju većinski, imaju presudni utjecaj pri izboru uprave. Stoga ne iznenađuje da su od tada odnosi s upravom vrlo dobri. U dogovoru također stoji i neobična odredba kojom se radnicima Petrokemije jamči pravo na štrajk na teret poslodavca što je jedini takav slučaj u Hrvatskoj (bilješke s intervjua).

Tadašnja opozicija ubrzo je prepoznala političku relevantnost ovog slučaja. Neki su uspoređivali pobunu u Kutini s onom u gđanjskom brodogradilištu iz osamdesetih (*Novi list*, 26. kolovoza 1998, *Feral Tribune*, 14. rujna 1998), dovodeći u vezu radničko nezadovoljstvo s nedovoljnom demokratizacijom Hrvatske. Nema sumnje da stožeri uopće, a Petrokemija pogotovo, imaju veliko značenje u pokazivanju do koje je mjere radnička klasa postala nezadovoljna politikom vladajućeg HDZ-a. No sam stožer uvijek se trudio istaknuti specifičnost svoje borbe. Nakon što se njihovi zahtjevi, koji se tiču ponajprije budućnosti Petrokemije ispune, oni sa svojim akcijama prestaju. Pozive na daljnju akciju protiv vladajuće stranke doživljavali su kao pozive na “rušenje vlasti”. Smatrali su da je njihov cilj samo obrana Petrokemije, nastavak proizvodnje i čuvanje radnih mjesta. Ili njihovim riječima: “Kad svoj interes ostvarimo, dalje nas ne zanima. Nikada nitko s nama nije mogao manipulirati” (bilješke s intervjua).

I nakon 2000. godine stožer je nastavio s radom. Budući da je glavna sirovina za izradu mineralnih gnojiva plin, Petrokemija je osobito osjetljiva na prekide u dostavi plina. Kada u siječnju 2002. godine zbog nedostatka plina Petrokemija nije mogla raditi nekoliko mjeseci, stožer se ponovno aktivirao. Više od 2000 radnika pokušalo je na snijegu i temperaturi od minus 10 stupnjeva blokirati obližnju autocestu. Na putu im se ispriječio kordon policije pa blokadu nisu uspjeli ostvariti. No velik medijski interes za ovaj prosvjed osigurao im je pregovore i konačno razrješenje pitanja dostave plina (*Novi list*, 18. siječnja 2002).

Stožer je uspio očuvati svoju autonomiju, spasiti Petrokemiju, radna mjesta i postići cilj državnog vlasništva. U trenutku pisanja ovog rada država je dvotrećinski većinski vlasnik. Kupovinu dionica od strane radnika članovi stožera najavljuju kao budući cilj (bilješke s intervjua). Petrokemija je dugove smanjila i nastavlja uspješno izvoziti na strana, pa i zapadnoeuropska, tržišta. Ali ako nešto pođe po zlu, stožer koji je u svojevrstnom neprekidnom tihom zasjedanju, spreman je ponovno se aktivirati.

Jedinstvo Zagreb

Jedinstvo je tvornica procesnih postrojenja i pogona za prehrambenu industriju. Prije 1990. godine kompanija je vrlo uspješno poslovala, uglavnom na tržištima istočnog bloka, u zemljama kao što su Sovjetski Savez, Poljska i Kuba. U kompaniju su dolazili i ministri stranih zemalja potpisivati ugovore, u sklopu klirinških dogovora ili sličnih administrativnih aranžmana razmjene. Ovaj metalski div u svojim je halama zapošljavao oko 1 800 ljudi, a tvornica je imala i svoju benzinsku pumpu, željezničko okretište i tristotinjak inženjera. U tom dijelu grada Jedinstvo je izgradilo hotel i kuglanu, a bili su i aktivan sponzor kulturnih i sportskih događanja. Ali kompanija se nikad nije uspjela preorijentirati na zapadno tržište te je padom komunizma izgubila glavni izvor potražnje za svoje proizvode (bilješke s intervjua, *Vjesnik*, 28. svibnja 2005).

Izbijanjem rata proizvodnja Jedinstva je upregnuta za ratne napore. Oko sedamdeset posto kapaciteta tvornice korišteno je za proizvodnju ratne opreme i oružja kao što su višeraketni bacači. Mnogo od tog poslovanja odvijalo se pod velom tajne (bilješke s intervjua). Otprilike 500 do 600

radnika tvornice tada je otišlo na bojišnicu. Osim toga, izbijanjem rata na području tvornice je smještena vojska. U takvoj atmosferi započeta je privatizacija kompanije. Mali dioničari nisu imali znatniju ulogu u tom procesu, nego je dionice preuzeo Hrvatski fond za privatizaciju. Krajem devedesetih godina dionice su kuponskom privatizacijom prebačene privatizacijskom investicijskom fondu.

Kao i u slučaju Petrokemije, namjera kuponske privatizacije pomoću privatizacijskih investicijskih fondova bila je ponuditi kompenzaciju ratnim veteranima. No bila je upitna namjera novih fondovskih vlasnika da nastave s proizvodnjom. Kada su radnici upitali što da rade dok nema nikakvog dogovorenog posla, odgovoreno im je da će im "donijeti karte pa neka kartaju" (bilješke s intervju). Odnosi s fondom su bili daleko od idiličnih pa je jednom prigodom gotovo došlo do fizičkog obračuna radnika s upravom fonda (*Vjesnik*, 12. siječnja, 2001). Tada se u kompaniji broj zaposlenih već smanjio na tristotinjak, a profitabilni dio proizvodnje u kojem se izrađuju pogoni za nuklearne elektrane odvojen je i zasebno prodan.

Problemi kompanije su se do 2000. godine umnogostručili. Teškoće u pronalaženju ugovora i adekvatnog izvora financiranja odrazili su se na redovitost plaća. Kad je problem zaostalih plaća postao akutan, radnici su se pod vodstvom Sindikata metalaca odlučili na štrajk. Po mišljenju svojih sugovornika, odluka sindikata da se štrajka bila je pogubna: "oni su se postavili kao sindikat u Njemačkoj" (bilješke s intervju). Štrajk je više od uprave pogodio same radnike jer je nastavak proizvodnje bio samo njima u interesu. U novim nastojanjima radnici su i dalje bili zastupljeni kroz Sindikat metalaca, iako su do tada osnovali i alternativni sindikat. Iako je stari sindikat po njihovu mišljenju loše štiti radničke interese, bio im je potreban jer se preko njega moglo lakše utjecati na sve službene institucije. Zato su neko vrijeme morali "igrati dvostruku igru", surađujući sa sindikatom dok su istodobno razmišljali o drukčijim planovima s kojima se sindikat ne bi složio (bilješke s intervju).

Nekoliko se puta pokušavalo novim osnivanjem kompanije oživjeti proizvodnju. konačno je utemeljena kompanija Jedinstvo-Novo d.o.o. u kojem je jedan od radnika direktor, a drugi vlasnik. Prvi, po struci bravar, i drugi, po struci kranist, odlučili su obnoviti proizvodnju kroz "štrajk radom". Okolnosti nisu bile posve zakonite: "bilo je pošteno, ali nije bilo zakonski" (bilješke s intervju). U tom pokušaju morali su spriječiti policiju da ih u tome zaustavi i odnese strojeve. Većina radnika je prema idejama o obnovi proizvodnje bila skeptična, a samo je manjina od četrdesetak radnika odlučila ostati. Uglavnom je riječ o ratnim veteranima srednjih godina koji pate od stresnih poremećaja povezanih s ratom.

Znatan problem za radnike jest njihov susjed: vojska. Naime, dio nekretnina Jedinstva darovan je Ministarstvu obrane pod nejasnim okolnostima (*Vjesnik*, 20. lipnja 2002). Zbog toga je kompanija gotovo morala biti deložirana iz svoje tvorničke hale (*Index.hr*, 10. svibnja, 2005). U nastojanju da se to spriječi radnici su apelirali na brojna ministarstva i službena tijela te je *modus vivendi* nekako pronađen. Radnici Jedinstva za vojsku obavljaju radove koje mogu napraviti na svojim strojevima, takve sitne usluge ne naplaćuju i pritom se nadaju da će im i dalje dopustiti da ostanu u unajmljenom prostoru (bilješke s intervju).

U trenutku pisanja ovog rada još je neizvjesno hoće li kompanija preživjeti. Uspjeli su izboriti certifikat za kvalitetu ISO 9001 i neke nove ugovore na stranim tržištima. Velik im je problem zastarjela tehnologija kojom raspolažu. U svojoj se proizvodnji koriste strojevima koji su stari i do 50 godina. Preša kojom se još uvijek koriste dobivena je iz Njemačke kao ratna reparacija za Drugi svjetski rat. Projekti za proizvodne pogone koje izrađuju svi su stariji od 1990. godine, a nedostaju im i inženjeri i menadžeri. U tijeku su pregovori s jednom austrijskom kompanijom. Dok su predstavnici te kompanije stigli u BMW-ima i Mercedesima, radnici Jedinstva pregovarali su s njima u plavoj radničkoj odjeći. Nemaju ni posjetnice koje bi mogli dati svojim potencijalnim partnerima. I sami radnici priznaju da strepe nad uspjehom tih pregovora kao i nad budućnošću kompanije. Ako se uspiju stabilizirati, kane proširiti vlasništvo kroz radničko dioničarstvo (bilješke s intervju).

Tvornica duhana Zagreb

Posljednji slučaj kojim se bavim jest stožer koji je organiziran u Tvornici duhana Zagreb. Riječ je o tvornici s iznimno dugom tradicijom, osnovanoj još 1817. godine. Osamdesetih godina prošlog stoljeća TDZ je bila uvjerljivo najveća tvornica duhana u Hrvatskoj (iako ne i u Jugoslaviji). Radnici su bili zadovoljni jer je kompanija poslovala vrlo dobro, novca za plaće je bilo, a odnosi s upravom bili su zadovoljavajući. Iako radnici nisu bili uključeni u sve odluke, ipak je radnički savjet mogao uložiti veto onda “kad se išlo odlučivat o nečem većemu” (bilješke s intervjuja). Nije bilo neobično da tvornica primi više naraštaja iste obitelji pa se gotovo može reći da se radno mjesto u tvornici nasljeđivalo. Tvornica duhana Zagreb za brojne je radnike bila “drugi dom” (bilješke s intervjuja). Na svom je vrhuncu zapošljavala više od 900 ljudi.

Dolaskom rata tvornica je uključena u ratni napor tako da je besplatno opskrbljivala vojsku cigaretama. Mnogi su muškarci otišli na ratište, a žene su radile 12-satne smjene za mnogo manje plaće. Ipak, radnici su svi entuzijastično poduprli nastanak neovisne države te su za Hrvatsku demokratsku zajednicu glasali “masovno” (bilješke s intervjuja). Radnicima su privatizacijom di-onice prodavane, a ne podijeljene, pa su tako “kupili drugi put svoju imovinu” (bilješke s intervjuja). Različitim netransparentnim radnjama kontrolu nad Tvornicom duhana Zagreb stekla je konkurentna Tvornica duhana Rovinj. Ubrzo počinju pritisci novih vlasnika na radnike da napuste posao. Koristile su se različite optužbe, u jednom slučaju su radnici čak optuženi da su u cigarete stavili petarde (bilješke s intervjuja)!

Radnici su u travnju 2006. godine doznali da se njihova radna mjesta ukidaju i da se sva proizvodnja seli iz Zagreba, u novi pogon TDR-a u Kanfanaru, nedaleko od Rovinja. Dapače, obavijest o otkazima postavljena je na oglasnu ploču dok su radnici još bili za strojevima. Razljučeni takvim ponašanjem radnici odlučuju ostati u tvornici (bilješke s intervjuja). Od radnika iz Tvornice duhana Zagreb 170 ih je prihvatilo ponuđene otpremnine, 14 ih je prihvatilo posao u Kanfanaru, 18 ih je raspoređeno na druge poslove u Zagrebu, a četrdesetak njih odlučilo je ostati u zagrebačkoj tvornici (*Jutarnji list*, 22. travnja 2006, 29. kolovoza 2006, *Lider*, 14. travnja 2006).

Nakon što su osnovali Stožer za obranu Tvornice duhana Zagreb, radnici su odlučili primijeniti iskustva prethodnih slučajeva. Pokrenuli su nekoliko pravnih sporova. Pokušali su osporiti privatizaciju i kupnju TDZ-a od strane TDR-a. Apelirali su na niz adresa, pa čak i izvan Hrvatske, pred Europskom komisijom i pred Europskim sudom za ljudska prava u Strasbourgu. Pokrenuti su i pregovori s nizom političara te je učinjen pokušaj da se spor razriješi kroz “Ured za socijalno partnerstvo”, vladino tijelo za socijalni dijalog. Rovinjska je kompanija uzvratila svojim sudskim tužbama, poput one za ometanje posjeda.

Za to vrijeme radnici su namjeravali nastaviti proizvodnju cigareta. Tražili su od Ministarstva financija markice koje su potrebne za prodaju cigareta koje su namjeravali proizvoditi od duhana koji je ostao u skladištu zagrebačkog pogona. Napravili su čak i inventuru i obračun plaća (*Večernji list*, 18. travnja 2006, *Business.hr*, 10 travnja 2006.). Mislili su da zagrebački pogon ne treba gasiti jer može posve efikasno proizvoditi neke vrste cigareta koje se mogu prodavati unutar Hrvatske (bilješke s intervjuja). Markice za prodaju cigareta nisu dobili, duhan je propao i ideja o nastavku proizvodnje je napuštena.

Ubrzo je postalo jasno da je u slučaju Tvornice duhana Zagreb riječ o radnicima kojima zauzimanje tvornice nije samo čin očaja nego i posve racionalan postupak. Uglavnom žene srednjih godina i majke, one nisu mogle prihvatiti preseljenje zbog obiteljskih situacija u kojima, najvjerojatnije, nemaju status prvog hranitelja. Otpremnina bi pak značila samo kratkotrajno rješenje. Nakon dvadesetak ili više godina rada u tvornici one bi se ponovno našle na tržištu rada sa slabim izgledima da lako, ako uopće, nađu novi posao. Za njih je okupacija pogona bila jedina strategija kojom su mogle sačuvati dostojanstvo, možda i radna mjesta, te se izboriti za tvornicu u kojoj su proveli cijeli radni staž.

No javnost nije jednoglasno podupirala njihovu akciju. U tome je slučaj TDZ različit u odnosu na druge stožere. Radnice TDZ-a nazivane su anakronim samoupravljateljima, skupinom mi-

litantnih žena koje demonstrativno puše pred televizijskim kamerama, a njihov je vođa nazivan notornim sindikalnim populistom čija je uključenost jamstvo propasti svake radničke akcije (vidi kolumnu politologinje Mirjane Kasapović u *Globusu*, 9. lipnja 2006). Nije bilo ni energije ni volje da se njihov glavni cilj, poništenje i revizija privatizacije, ozbiljno razmotri i ispuni. Doduše, stigle su francuske i njemačke televizijske ekipe kako bi snimile reportaže o okupaciji tvornice i o švercu cigareta u što je potencijalno uključena rovinjska kompanija (bilješke s intervjua).

Mobiliziranju javne potpore zasigurno nije pomogla ni činjenica da je TDR ponudila visoke otpremnine. Iako su etiketu “socijalno odgovorne kompanije” napadno sami nametali, teško je argumentirati s otpremninama od dvjestotinjak tisuća kuna (prije poreza). To su rekordne otpremnine dotad zabilježene u Hrvatskoj, više od onih koji su propisane postojećim zakonodavstvom i kolektivnim ugovorom (*Jutarnji list*, 22. travnja 2006).

Nema sumnje da su se radnici kroz stožer odlučili baviti pitanjima koja nisu u legitimnoj domeni radnika i sindikata u normalnoj i klasičnoj podjeli rada između menadžmenta i radnika. Također je postalo jasno da su se zahtjevi kapitala spram rada promijenili u odnosu na prethodno razdoblje. Proizvodnja i ekspanzija kompanije je tražila, prema procjeni menadžmenta, fleksibilnost i mobilnost radnika u obavljanju posla. To može uključivati i selidbu u neku drugu regiju zemlje. U ovom slučaju to je bila relativno atraktivna Istra. Ova je argumentacija doduše samo djelomično uvjerljiva budući da je očita i težnja za kontrolom tržišta koju TDR stiže uklanjanjem (nekad mnogo većeg) konkurenta. Gašenjem TDZ-a, rovinjski proizvođač postaje *de facto* monopolist na hrvatskom tržištu.

Potpору radnicama nisu dali ni njihovi kolege iz Rovinja. Dapače, sindikalna podružnica PPDIV-a (Sindikat zaposlenih u poljoprivredi, prehrambenoj, duhanskoj industriji i vodoprivredi) i radničko vijeće iz Rovinja oštro su ih napadali. Rovinjski su se sindikalisti usprotivili ideji da pobunjeni radnici iz Zagreba također dobiju otpremninu, nazivani su neradnicima koji dovode u pitanje egzistenciju rovinjskih radnika i njihovih obitelji (*Večernji list*, 17. srpnja 2006). Nisu dobili ni potporu drugih sindikalnih konfederacija u Hrvatskoj. PPDIV, sindikat koji je bio dominantan u TDZ-u prije zauzimanja pogona i koji je dogovorio otpremnine, cijelu je operaciju stožera nazvao “kaubojskim sindikalizmom” (*Osvit*, 26. listopada 2006). Radnici TDZ-a nemaju visoko mišljenje o sindikalistima iz PPDIV-a za koje tvrde da su bili samo “produljena ruka poslodavca” (bilješke s intervjua).

Radnici su deložirani iz tvornice početkom kolovoza 2006. Pozivi građanima da dođu pred tvornicu na dan deložacije nisu urodili plodom. U akciji su sudjelovale policijske postrojbe, ali čini se da prekomjerna sila nije upotrijebljena. Četvoro je radnika ozlijeđeno i prevezeno kolima hitne pomoći. Nakon što su se popele na krov, nekoliko je radnica prijetilo samoubojstvom. Više od 40 osoba je privedeno. (*Business.hr*, 3. kolovoza 2006, *Novi list*, 4. i 6. kolovoza, 2006). Konačno je cijela akcija provedena bez previše nasilja, uz neka naguravanja i lakše ozljede. Naknadno su za pobunjene radnike izborne otpremnine. U međuvremenu, atraktivan prostor bivše Tvornice duhana Zagreb u središtu grada kani se prenamijeniti u poslovni i stambeni centar.

Institucionalizacija sukoba i zalazak modela

Iz već predstavljenih slučajeva može se provizorno zaključiti nekoliko stvari. Najprije, čini se da su stožeri kao oblik kolektivne akcije na svom zalasku. Bitno obilježje novijih stožera jest da su uspjeli mobilizirati puno manje potpore javnosti nego prijašnji stožeri. S obzirom na to da je javnost bila najvažniji partner prvih stožera u kojima radnici “nisu imali nikakvu podršku” (bilješke s intervjua) te su nastupali “goloruki” (bilješke s intervjua), ova je promjena vrlo bitna. Organizatori stožera više ne mogu računati na bezrezervnu potporu medija. I sami protagonisti priznaju kako je stožera bilo i ondje gdje to nije bilo potrebno, da su se stožeri “isprostituirali” (bilješke s intervjua). Ako radnici dosad nisu kroz djelovanje stožera osvojili znatne pomake i osigurali saveznike čija će potpora biti trajne i održive naravi, onda su stožeri bili umnogome uzaludni.

To se odnosi na poboljšane odnose radnika s menadžmentom i vlasnicima, ali još više i sa svojim predstavnicima, sindikatima. Sami stožeri ne mogu biti dugoročno rješenje u obrani radničkih interesa, nego će se uspješnost stožera mjeriti time koliko su pridonijeli revitalizaciji sindikata kao aktera koji brani radničke interese. Sami intervjuirani pojedinci priznaju kako su nezadovoljni postojećim sindikatima, osobito sindikalnim konfederacijama, koje doživljavaju kao "močvaru" (bilješke s intervjua), u kojima je "previše visoke sindikalne politike, a premalo rada s ljudima" (bilješke s intervjua). S druge strane, odani su ideji sindikata kao snažnih političkih i socioekonomskih aktera jer "bez jakih sindikata nema države" (bilješke s intervjua).

Potencijalni saveznik u mirnom razrješavanju sukoba jest vladin Ured za socijalno partnerstvo. Kasnije epizode stožera su sve, barem djelomično, rješavane kroz taj institucionalni kanal. Riječ je o instituciji koja je zamišljena kao logistička potpora nacionalnom tripartitnom tijelu, Gospodarsko-socijalnom vijeću. Ured je osnovan kako bi vlada lijevog centra, koja je preuzela vlast 2000. godine, demonstrirala svoju predanost tripartitnom interesnom dogovaranju. Dio je to općeg odmicanja politike od autoritarnog stila vladanja koji je prevladavao devedesetih godina. Već samim svojim postojanjem Ured privlači zainteresirane strane: "Vrijeme čini svoje i ljudi su se sve više nama obraćali." (bilješke s intervjua). To uključuje i stožere s kojima je Ured pregovarao s obzirom da su se često pozicionirali tako da ih je bilo "nemoguće izbjeći" (bilješke s intervjua).

Bitan mehanizam u razrješavanju industrijskog sukoba jest "mirenje". Riječ je o načinu da se pronade kanal za rješavanje sporova kojim bi se izbjeglo sudove. Ured za socijalno partnerstvo mnogo radi na uhodavanju mehanizma mirenja kao načina razrješavanja sukoba i prevencije štrajka. Prema postojećem zakonodavstvu spor mora proći proces mirenja prije nego što se može pozvati na štrajk. U suprotnom, štrajk je nezakonit. Zlobnici bi mogli komentirati da se u Uredu za socijalno partnerstvo krije stara uloga sindikata kao transmisijskog mehanizma vlasti koji čini sve kako bi izbjegao sukob. S druge strane, međutim, teško je ignorirati potrebu da se sukob institucionalizira. Preduvjeti za to su položeni pa danas blokade i okupacije tvornica nisu potrebne. To priznaju i sami akteri prošlih akcija (bilješke s intervjua).

Unatoč tomu što se čini kako se sukob sve uspješnije razrješava unutar institucija, treba napomenuti kako postoje tendencije koje sugeriraju razvoj industrijskog sukoba u smjeru suprotnom od institucionalizacije. Ponajprije, čini se da su radnici stožere prihvatili kao dio svojeg "repertoara osporavanja" (Tilly, 1978). Njima se pribjegava jer iskustvo pokazuje da ipak donose određene rezultate, u najmanju ruku kroz pozornost javnosti koja se može iskoristiti kao sredstvo pritiska. Potom, postoji znatan mobilizacijski potencijal odozdo. Čini se da je radnike katkad teško spriječiti u njihovim naumima čak i kad im se objasne sve potencijalne posljedice.² To znači da postoji znatan potencijal za militantnost koji nije potpuno ni pod čijom kontrolom, pa ni pod kontrolom sindikalnih konfederacija.

Hrvatska iznimnost?

Potencijalno najzanimljivije pitanje jest zašto su se stožeri pojavili u Hrvatskoj, a ne drugdje u istočnoj Europi gdje su se odvijale slične i grubo usporedive preobrazbe. I tamo su radnici bili suočeni s padom u realnom standardu koji je u najmanju ruku usporediv, ako ne i veći, s onim što su ga zapadnoeuropski i američki radnici doživjeli za vrijeme velike depresije (Ost i Crowley, 2001:1). Unatoč tomu, odgovor cijele regije bilo je kontinuirano strpljenje, a ne bunt (Greskovits, 1998:15-17).

² Primjerice, radnike u zagrebačkom pogonu Coca-Cole sindikat nije mogao zaustaviti u njihovoj okupaciji pogona, iako su im objasnili moguće posljedice takvog ponašanja (*Večernji list*, 11. kolovoza 2006). Slučaj Coca-Cole sugerira kako se hrvatski radnici mogu postaviti militantno i spram stranog kapitala. Također, u Viktoru Lencu radnici su odlučili ne puštati u prostorije kompanije predstavnike stranih fondova povezanih sa Svjetskom Bankom. Znači li to da hrvatskim radnicima nije važno suprotstavljaju li se militantno domaćem ili stranom kapitalu? To nije moguće zaključiti na temelju materijala koji je ovdje iznesen.

Bitan razlog za to jest specifičnost hrvatskih radnika kad je u pitanju njihova povezanost i identifikacija sa svojom kompanijom i svojim radnim mjestom. Snažnija emocionalna vezanost za mjesto na kojem rade posljedica je specifičnog historijskog naslijeđa jugoslavenskog samoupravljanja i društvenog vlasništva. To znači da je specifično naslijeđe stvorilo očekivanja kod radnika o tome kako se proces preobrazbe vlasništva treba odigrati jednom kad se krene u proces stvaranja pune tržišne privrede. Radnici su kompanije doživljavali kao “svoje”, pa su se za njih bili spremni boriti više nego radnici drugdje.

Ako je tako, onda bismo fenomene slične stožerima mogli tražiti u drugim zemljama bivše Jugoslavije, ponajprije onim republikama koje su usporedive kad je riječ o razini industrijske razvijenosti, a to su Slovenija i Srbija. U Sloveniji ništa slično nije zabilježeno. Privatizacija je ondje mnoge radnike pretvorila u vlasnike pa nije bilo puno smisla radikalno se postaviti protiv samog sebe. Ondje se vezanost za radno mjesto demonstrirala kroz intenzifikaciju rada kako bi se kompaniji pomoglo da preživi na tržištu (Stanojević, 2002). No u Srbiji su zabilježeni tzv. “krizni štabovi” koji su se masovno osnivali za vrijeme rušenja Miloševića 2000. godine. Zabilježeni su i prije, primjerice 1997. godine (*Niša borba*, 5. srpnja 1997). Krizni štabovi su bili slični stožerima i po svojim ciljevima (kao što su promjena uprave, očuvanje proizvodnje i radnih mjesta, promjene u privatizacijskim planovima itd.) i po svojim načinima borbe (kao što su zauzimanje tvornice, javni apeli, neregulirana i pomalo divlja priroda radničkih akcija, pa i mjestimična primjena nasilja).

Zanimljiva je činjenica da je naziv sličan stožerima odabran za ovaj tip akcije srpskih radnika. Treba napomenuti da su osnivači prvoga hrvatskog stožera u Petrokemiji i sami bili u nedoumici oko toga kako nazvati svoj nov oblik organizacije. Pritom su razmatrali i naziv “štab”, ali su odustali od toga jer “prošla su ta vremena” (bilješke s intervjuja). Ponajprije su mislili na rat koji za srpske radnike nema istu ulogu.³ Dok se za hrvatske radnike može reći da ih je rat osnažio jer su dragovoljno podnijeli žrtvu za novonastalu državu, za srpske se radnike to ne može reći, ili se barem ne u jednakoj mjeri.

Također je zanimljiva činjenica da su se u Hrvatskoj i Srbiji istodobno odvijali slični procesi, a da protagonisti tih procesa nisu toga bili svjesni. Primjerice, nakon što su radnici iz srpske tvornice lijekova Jugoremedija okupirali tvornicu uputili su apel stranoj javnosti. Napisali su da su nadahnuće pronašli u sličnim akcijama argentinskih radnika.⁴ Pritom se čini da nisu bili svjesni da su u isto to vrijeme tvornicu okupirali i njihovi mnogo bliži susjedi, hrvatski radnici iz TDZ-a! Čini se da su i hrvatski protagonisti podjednako nesvjesni da su se njihovi istočni susjedi borili na sličan način. I hrvatski su sindikalisti komentirali da takvih fenomena nema u Europi, ali ima u Južnoj Americi (bilješke s intervjuja). Na isto je pitanje radnik Jedinstva odgovorio: “Ja mislim da jedino u Hrvatskoj. Ja ne znam gdje je uspjela firma na taj način. Ne znam podatke da se negdje ovako dogodilo” (bilješke s intervjuja).

Ovdje se otvara zanimljivo pitanje da postjugoslavenske slučajeve možda ne bismo trebali uspoređivati sa zemljama istočne Europe, nego, barem kad su u pitanju radničke akcije, sa zemljama Latinske Amerike. Ako je tako, geografska blizina sa zemljama istočne Europe, predstavlja varav kriterij za usporedbu. Možda bi drugi kriteriji trebali igrati ulogu. Primjerice, čini se da je samoupravno tržište rada stvorilo dosta različite posljedice i puno višu razinu zaštite zaposlenja od tržišta rada drugdje u Istočnoj Europi (Micevska 2004:5). Početna visoka razina zaštite za-

³ Rat je bitan i kao čimbenik odgode radničkih nemira u Hrvatskoj. U vrijeme rata i neposredne opasnosti oružanog sukoba ne treba očekivati prosvjede. Dapače, radnička klasa najčešće spremno nosi ratni teret. Aktiviranje radničkih nemira po pravilu ne slijedi za vrijeme rata nego u godinama nakon njega. Taj je obrazac utvrđen i u svjetskim razmjerima, pogotovo na primjeru razdoblja nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata, kad se radničke akcije naglo i strelovito povećavaju (Silver, 2003:126-128).

⁴ Tekst njihova apela mogu će je potražiti na internetskoj adresi: <http://www.zmag.org/sustainers/content/2006-07/16grubacic.cfm>

Ovaj je slučaj izazvao i zanimanje strane javnosti koja ga također dovodi u vezu s latinskoameričkim pokretom “povrata tvornica” (*fábrica recuperada*).

poslenja očuvana je u Sloveniji, zemlji koja je danas pri samom europskom vrhu kad je u pitanju “rigidnost” tržišta rada. Na vrhu se uz Sloveniju nalaze Portugal i Grčka (Biondić i dr., 2002:26, Šošić, 2004:14). To bi moglo značiti da bi postjugoslavenske slučajeve trebalo, barem na nekim područjima, uspoređivati s (općenito uzevši) “Jugom”, a ne “Istokom”.

Adam Przeworski je svoju analizu tranzicije prema demokraciji i slobodnom tržištu zaključio tezom kako nema ozbiljnih prepreka u tome da društveni znanstvenici istočnoj Europi pristupe na jednak način na koji se pristupilo preobrazbama u Latinskoj Americi i južnoj Europi desetljeće ili dva ranije. Ova je tvrdnja tipična za “tranzitološki” diskurs (v. Schmitter, 2006). Poljska se može tretirati kao Argentina, Mađarska kao Honduras: “Istok je postao Jug” (Przeworski, 1991:191). No jedna vrlo bitna razlika koja dijeli Istok od Juga jest činjenica da je Istok bio toliko strpljiv čak i kad su primjenjivane drakonske mjere ekonomske preobrazbe, dok je Jug protiv sličnih mjera agresivno prosvjedovao (Greskovits, 1998). Ako je tako, i radnici iz Mađarske, Estonije i Slovačke doista jesu strpljivi, što bismo trebali misliti o radnicima iz Hrvatske i Srbije koji su se organizirali u stožere i štabove?

Jedna analitička strategija koji bi dopustila da se još uvijek uspoređuju postjugoslavenski slučajevi s onima iz istočne Europe jest pristup “kontekstualiziranih usporedbi” (Locke i Thelen, 1995). To bi značilo da stožere i štabove tretiramo kao specifičan odgovor koji je nastao unutar jednog konteksta na pritiske koji su prisutni i drugdje. Ako su stožeri i štabovi odgovor hrvatskih i srpskih radnika na nezadovoljstvo tranzicijom, a nezadovoljstvo tranzicijom postoji i drugdje u istočnoj Europi, onda bismo i drugdje mogli potražiti neke manifestacije tog nezadovoljstva. Ako sindikati u istočnoj Europi nemaju sposobnosti ili volje da nastupe kao akteri u mobiliziranju tog nezadovoljstva, a sami radnici nisu skloni tome da se organiziraju kao radnici, to ne znači da će nezadovoljstvo nestati. Naprotiv, ono će se manifestirati, samo u drugom obliku te pod vodstvom drugih aktera. Ova analitička dvojba o najprikladnijoj komparativnoj strategiji zaslužuju pozornost budućih radova.

Zaključne napomene

Bez sumnje, stožeri jesu akcije očaja, ali nisu samo to, nego su i ishod računice po kojoj je takav oblik akcije racionalan. S obzirom na to da su novi vlasnici kapitala iz devedesetih godina imovinu stekli na nepredvidljive i politički posredovane načine, jednako su je tako, i jednako brzo, mogli i izgubiti. U takvim okolnostima, pojedincima koji su stekli kontrolu nad kompanijama nije neracionalno zatvoriti proizvodnju, prodati nekretnine i time isisati vrijednost iz kompanije, kako bi došli u posjed likvidnije imovine. Ovakav odgovor je posve racionalan odgovor kapitala kojem je zbog specifične strukture poticaja skraćen vremenski horizont planiranja. To je odgovor špekulativnog kapitala u situaciji u kojoj nema razvijenog tržišta kapitala kao prirodnog mjesta za špekulativni kapital.⁵ Radnička reakcija poput čuvanja prostorija jest način da se zaštiti ono što takvom kapitalu jest zanimljivo: nekretnine koje bi se mogle iznajmiti i prodati. Osim toga, okupacija tvornice jest siguran način da se privuče medijska pozornost.

Budući industrijski sukob vjerojatno neće biti temeljen na gore spomenutoj špekulativnoj strategiji kapitala. To osobito vrijedi jer se može računati da će s vremenom prisutnost stranog kapitala biti u porastu. To znači da će sindikati morati planirati nove strategije djelovanja. Iako to može otvoriti prostor novoj vrsti sukoba, ipak je vjerojatniji ishod smirivanje razine intenziteta industrijskog sukoba. Neki od stožera bili su doista dramatični događaji. Možemo se zapitati je li od rata u Hrvatskoj viđen sukob sličnog naboja. Analogija s ratom nije tek plod militantnog žargona radničkih aktivista ili podjednako prijetećeg naziva “stožer”. U jednom su slučaju radnici čak postavili cestovne barikade balvanima kakve nisu viđene od 1991. godine kad je počeo rat (bilješke s intervjuja). Puno razumijevanje ovog fenomena od velikog je značenja za razumijevanje hrvatske tranzicijske stvarnosti posljednjih petnaestak godina. Ovaj rad jest korak u tom smjeru.

⁵ Za najiscrpnije analize hrvatske privatizacije vidi Franičević (1999) i Petričić (2000).

LITERATURA

- Bahtijari, H. (2001) Croatia: Workers Save Their Companies Through Strikes and Protests. *South East Europe Review for Labor and Social Affairs* 4(1):21–29.
- Biondić, I., Crnić, S., Martinis, A., Šošić, V. (2002) **Tranzicija, zaštita zaposlenja i tržište rada u Hrvatskoj**, Ured za socijalno partnerstvo, Zagreb
- Franičević, V. (1999) Privatization in Croatia: Legacies and Context. *Eastern European Economics* 37(2):5–54.
- Greskovits, B. (1998) **The Political Economy of Protest and Patience: East European and Latin American Transformations Compared**. Budapest: Central European University Press.
- Jovanov, N. (1979) **Radnički štrajkovi u SFRJ od 1958 do 1969 godine**. Beograd: Zapis.
- Jovanov, N. (1989) **Sukobi: protagonisti latentnih i otvorenih društvenih konflikata**. Nikšić: Univerzitet-ska riječ.
- Kokanović, M. (2001) The Cost of Nationalism: Croatian Labour, 1990–1999 u Crowley, S. i Ost, D. (ur) **Workers after Workers' States: Labor and Politics in Postcommunist Eastern Europe**. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Micevska, M. (2004) **Unemployment and Labor Market Rigidities in Southeast Europe**. Global Development Network i Vienna Institute for International Economic Studies.
- Ost, D. i Crowley, S. (2001) Introduction: The Surprise of Labor Weakness in Postcommunist Society, u Crowley, S. i D. Ost (ur) **Workers After Workers' States: Labor and Politics in Postcommunist Eastern Europe**. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Petričić, D. (2000) **Kriminal u hrvatskoj pretvorbi: tko, kako, zašto?** Zagreb: Abakus.
- Przeworski, A. (1991) **Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitter, P. (2006) Ako mogu albanski politolozi, onda mogu svi! (intervju). *Mali Levijatan: studentski časopis za politologiju* 1(1):157–165.
- Silver, B. (2003) **Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization Since 1870**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stanojević, M. (2002) **Production Coalitions in Slovenian Companies: Employee Participation in Non-Participative Organizations?** Izlaganje na znanstvenom skupu, Conference of International Association for the Economics of Participation 2002, Bruxelles, Catholic University.
- Stanojević, M. (2003) Workers' Power in Transition Economies: The Cases of Slovenia and Serbia. *European Journal of Industrial Relations* 9(3):283–302.
- Šošić, V. (2004) **Regulation and Flexibility of the Croatian Labour Market**, Global Development Network i Vienna Institute for International Economic Studies.
- Thelen, R. i Thelen, L. (1995) Apples and Oranges Revisited: Contextualized Comparisons and the Study of Comparative Labor Politics. *Politics & Society* 23(3):337–367.
- Tilly, C. (1978) **From Mobilization to Revolution**. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Walton, J. i Ragin, C. (1990), Global and National Sources of Political Protest: Third World Responses to the Debt Crisis. *American Sociological Review* 55(26):876–890.
- Žitko, M. (2006) Antagonizam proizvodnih odnosa: postsocijalistička perspektiva. *Diskrepancija* 7(11):14–28.
- Županov, J. (1987) Radnička klasa i društvena stabilnost, u **Sociologija i samoupravljanje**. Zagreb: Školska knjiga.

Dodatni izvori:*Tisak:*

Business.hr, Feral Tribune, Globus, Jutarnji list, Lider, Moslavački list, Naša Borba, Novi list, Osvit, Večernji list

Intervjui:

Vitimir Begović, predstojnik Ureda za Socijalno Partnerstvo Vlade Republike Hrvatske

Ivan Grošek, radnik i vlasnik Jedinstva, koordinator Stožera za obranu Jedinstva

Mario Iveković, predsjednik Novog sindikata

Dražen Kerhin, radnik i direktor Jedinstva, sindikalni povjerenik Novog sindikata u Jedinstvu

Željko Klaus, povjerenik Sindikata energetike, kemije i nemetala u Petrokemiji i koordinator Stožera za obranu Petrokemije

Slavica Lovrić, sindikalna povjerenica Novog Sindikata u Tvornici Duhana Zagreb

THE RISE AND FALL OF HEADQUARTERS FOR THE DEFENSE OF COMPANIES IN CROATIA

MARKO GRDEŠIĆ
Faculty of Political Sciences
University of Zagreb

This paper deals with “headquarters for the defense of companies”, a special form of industrial conflict in Croatia. This kind of worker action has become widespread since the end of the nineties. The dynamic of this phenomenon and its possible decline as the dominant model of conflict is analyzed through three case studies. The final part of the paper poses several questions regarding the possibility of comparative analysis.

Keywords: HEADQUARTERS FOR THE DEFENSE OF A COMPANY, INDUSTRIAL CONFLICT, STRIKES, PROTESTS, TRADE UNIONS, TRANSITION